

VERKLIGHETEN BAKOM PELLE ERÖVRAREN

Pelle Erövraren börjar den 1 maj 1887 med att Lassefar och Pelle tillsammans med andra landsmän anländer till hamnen i Rønne. Förväntningarna är stora. Men redan på kajen möter dem en annan brutal verklighet. Det som sker i hamnen då svenskarna söker anställning påminner om slavhandel.

N Nielsen, som var landshövding på Bornholm 1917-1942, berättar i sin bok om Rønne, att bönderna försökte värdera de nyamländas fysiska styrka genom att känna på armmusklerna. De starkaste gick först.

Den svenska invandringen på Bornholm hade börjat i liten skala på 1840-talet. 1850 bodde 218 svenskfödda på ön. 1901 var antalet 2594. Totalt befann sig ~~ixxxxxxx~~ 35500 svenskfödda i Danmark.

Svenskarna som invandrade till Danmark kom i huvudsak från de danska provinser som Skåne, Blekinge, och Halland men också från Småland. Till Bornholm kom de flesta från Kristianstads län. Ungefär 90% kom från landsbygden. Nästan alla saknade utbildning. Så här beskriver Nexö deras ankomst: "I rättfällan mellan fördäck och kommandobryggen inne under däck och akter, överallt myllrar det. Det är ett underligt tafatt myller som av får, som reser sig på varandras ryggar och tittar. "Sicken en laddning boskap", ropar den tjocke lotsen upp till kaptenen och stampar förtjust i bron med sina tunga stövlar. Där är fårskinnsmössor, gamla soldatmössor, rävröda tillstukade hattar och kvinnornas klädsamma, svarta schalletter. Ansikterna är så olika som gammalt skrumpet svinläder och ung gulnande frukt, men saknad och förväntan och en viss glupskhets på livet lyser

av dem alla. Stundens ovanlighetsätter en lätt-prägel av dumhet på dem ~~alla~~, när de tränger sig fram eller reser sig över varandra och vstirrar gapande på ^{de} det land, där lönerna lär vara ^{hög} och brännvinet så helsikes starkt.

Nu får de syn på de skinnklädda bönderna och de påstrukna värvningsagenterna.

De vet inte vad de skall göra av sig och är i vägen överallt, matroserna jagar dem svärjande från den ena sidan till den andra eller kastar utan varningarluckor och styckegods på fötterna på dem. "Se upp din svenske djävul", skriker ~~de~~ en besättningskarl, som skall slå upp järnportarna. Svensken makar sig förvirrat, men handen far av sig själv ner i fickan och tummar på den stora fällkniven. "

Invandrarna togs emot med blandade känslor på Bornholm. Mellan 1860 och 1900 utvandrade 5000 bornholmare till Amerika, vilket gjorde att det fanns behov av arbetskraft på Bornholm.

De inhemska arbetarna beskyllde svenskarna för att hjälpa arbetsgivarna att hålla lönerna nere. I en tidskrift talades det om svenskarna som Nordens kineser och i platsannonser undanbad man sig svenska sökande.

ROMANENS FÖRFATTARE

Martin Andersen Nexö växte upp i Köpenhamn i en familj med elva syskon. Fadern var stenhuggare. Han drack mycket och det var modern som var den sammanhållande kraften i familjen. Arbetslösheten gjorde att familjen flyttade till Bornholm när Martin var åtta år. Han måste då hjälpa till med familjens försörjning genom arbete i stenbrotten. Hans skolgång ~~var~~^{var} ytterst bristfällig . Han blev ladugårdsdräng, skomakarlärling och senare murarhantlangare. Genom arbetskamrater kom han i kontakt med den internationella socialismen.

När Nexö börjar skriva gör han det med föresatsen att skildra den verklighet han upplevt, och han vänder sig mot 90-talets inåtvända självanalyser. Han närmar sig 80-talets realistiska samhällsskildring, där människorna sätts in i ett socialt sammanhang. I företalet till den svenska upplagan framhåller Nexö att Pelle Erövraren är en minnessten över alla de arbetare som med hårt slit varit med om att bygga upp det moderna samhället.

Stensgården i Pelle Erövraren är ett miniatyrsamhälle med den hårda klassindelning Nexö upplevde under sin uppväxttid.

Nexös roman är självbiografisk. Det datum då Pelle kommer till Bornholm ~~öxxxxxxx~~^{är} exakt detsamma som när Nexö själv kom dit. En stor skillnad är dock att den ibland elake och starkt alkoholiserade fadern i boken och filmen framställs mycket mera positivt.

Nexö är jämte H C Andersen Danmarks mest översatte författare. Pelle Erövraren är översatt till 21 språk.

4

Nexös företal till den svenska upplagan

Man har ofta frågat mig - ibland med en förebrående bitt - Varför jag inte låtit Pelle vara dansk. Frågan föreföll mig i början underlig. Varför just dansk? Den moderne proletären är ju ett internationellt ~~fenomen~~ fenomen och det mänskliga växer under alla väderstreck ! Jag hade svårt att fatta denna tankegång, som blott kunde tillägna sig människan om hon serverades som nationalrätt. För mig framstod det som en självfallen sak, att det nationella fick springa över klingan på det att det allmänmänskliga måtte komma till sin rätt.

Men sedan har jag sett och lärt en del. Ack, den härliga patriotismen! En hjälte blir en ^{riktig} hjälte ~~hjärt~~, när han tillika kan påvisa att han är en landsman ----

Men varför blev Pelle just svensk? Man har också frågat mig det ibland.

Då jag grep mig an med Pelle Erövraren var hjältarna i de stora romanerna folk som kom med stort gny, en stor tross av rikedom, anor forntid - a r v . Jag ville skildra den nakna opåverkade - för att inte säga obesmittade - människan; de som kommer till världen utan någon som helst barlast och därför med bart huvud kan gå det nya i möte; de som aldrig fick synda, därför att de alltid måste kämpa för de enklaste rättfärdighetskrav. Bärarna av det hela nu och framledes ville jag skildra - parias!

Och denna paria fann jag bland de fattiga svenskarna på Bornholm. Det var folk med hunger efter något mer. De m å s t e bort, ut! Biljetten över Atlanten kunde de

5

inte åstadkomma; då reste de över Östersjön till Born -
holm. Det är alltid de bästa som utvandrar - och det är g
 gärna också bottensatsen. Stenhuggare , hamnarbetare,
lantarbetare, rallare, kvinnor, som inte ryggade för vad
knog det vara månne. Dessa var det som byggde upp ön från
grunden, av deras ätt är de som byggt världen. De tog på
sig det hårda slitet och umbärandena och bildade grunden
som bär det hela, på deras dödsförakt , seghet och omed-
vetna offervilja har allt det andra vuxit sig stort. Och
deras lön blev, som den alltid varit åt dem , vilka håller
världen uppe i sina barkade händer - förakt och inknappning!

Som en minnessten över dem är Pelle skapad, han har luffat
och vandrat - också utvandrat - för dem alla , han är
förkroppsligandet ~~av~~ av deras oavlåtliga sökande
efter mänsklighet. Där han segrar får också de upprättelse.

Pelle Erövraren - roman i fyra delar

Filmen omfattar bokens första del, Barndomen. I andra delen, Läroår, beger sig Pelle ut i världen. Han blir skomakarlärling i provinsstaden med dess gammaldags hantverksförhållanden och kvävande småborgerliga liv. Han är nära att ge upp men drar vidare till Köpenhamn, I Den stora kampen kastar sig Pelle in i arbetarrörelsens strid för drägligare livsvillkor. Han blir agitator och storstrejksledare och hamnar slutligen i fängelse på grund av falsk angivelse. I fjärde och avslutande delen Gryningen släpps Pelle ut ur fängelset efter fyra år, bortglömd av kamraterna. I ensamheten bakom fängelsemurarna har han upptäckt sitt eget jag, som han förlorat ur sikte i kampen för arbetarmassorna och nu skall han erövra sig själv.

FRÅN ROMAN TILL FILM

När en roman överflyttas till film krävs oftast större eller mindre förändringar. En film 1988 måste få andra tyngdpunkter än en roman som kom till på i början av seklet. Så har t ex Erik fått en mycket viktigare roll i filmen än i boken.

Bille August har sökt en enkel berättarstil, han undviker det komplicerade och krystade. Han anser att en filmskapare bör försöka nå ut så långt som möjligt med sitt budskap. Han har därför också anlitat en fotograf, Jörgen Persson, som han anser vara "unik" i konsten att vara enkel. Bille August tycker att åren som regissör har lärt honom att det mesta filmarbetet görs vid skrivbordet. Han är därför också känd som en regissör som arbetar mycket snabbt med inspelningen.

Pelle Erövraren är en politisk roman men Bille August har undvikit att ge filmen politiska förtecken. Det är svårt för publiken att identifiera sig med röda fanor, säger han i ett sammanhang. Det viktiga är att ta fram exempel ur verkligheten, att lyfta fram det mänskliga.

Bille August utgår ifrån att publiken identifierar sig med människor som står lågt på samhällsstegen och som söker rättvisa. Han säger också att publiken bör ha ett visst tålamod: "I en episk film som Pelle Erövraren kommer inte förklaringarna med Top Guns snabbhet. Allt har sin förklaring, allt betyder något för åskådarens engagemang."

NÅGRA TIPS FÖR EFTERBEHANDLINGEN AV FILMEN

Ett bra sätt att inledda efterbehandlingen av filmen är att låta eleverna skriva ~~xxxxxxx~~ ner sina intryck i form av en kort uppsats. På det sättet gör de klart för sig vad de egentligen tycker innan de påverkas av kameraternas synpunkter. Man kan också låta eleverna skriva ner de scener som gjort det starkaste intrycket och ha detta som utgångspunkt för en diskussion. Man kan sedan diskutera i grupper eller i helklass.

Eftersom man som lärare oftast ser filmen samtidigt som eleverna, är det inte alltid så lätt att hitta lämpliga infallsvinklar. Därför följer här ett antal diskussionsfrågor som kan tjäna som uppslag. Den efterföljande ~~diskussionen~~ ^{genomgången av frågorna} är tänkt som ett förslag och stöd - inte som ett facit

Varför utvandrar Lasse och Pelle?

Varför förde inte till USA som de flesta andra vid den här tiden?

Vilka förhoppningar har de om det nya landet?

Hur tas de emot på kajen?

Vilka detaljer för tankarna till en slavauktion?

Varför vill regissören ge oss den associationen?

På vilka villkor anställs invandrarna?

Vilka paralleller kan man dra mellan den situation som möter Pelle och Lassefar och det som eventuellt möter

en invandrare i Sverige idag?

Hur anpassar sig Pelle resp Lassefar till det nya landet?

Fattigdomen var stor i Sverige vid sekelskiftet. Ett sätt att komma ifrån fattigdomen var att utvandra. Vi hör mest talas om utvandringen till USA. Mindre känt är att det förekom en utvandring till Danmark - för dem som inte hade råd med Amerikabiljetten.

Filmen tar fram en typisk detalj i många utvandrarens situation - de tror att paradiset väntar i det nya landet. De tas snabbt ur sin villfarelse. Redan på kajen blir de medvetna om att de hamnar i ett slags slaveri. De säljer sin arbetskraft. I praktiken är de livegna under den tid som kontraktet varar. När svenskarna söker anställning på kajen lägger regissören in detaljer som för tankarna till slavauktionerna i Amerika på 1800-talet. Regissören styr här vår upplevelse i en viss riktning.

Vid en utvandring kan det bli konflikter mellan den äldre och den yngre generationen, eftersom de yngre snabbare anammar seder och bruk i det nya landet, och barnen lär sig språket lättare än sina föräldrar.

Vilka olika former av förtryck möter vi i Pelle Er-
 övraren? Hur reagerar olika människor på förtrycket?
 Varför kan man säga att Stensgården är en miniatyr av då-
 tidens samhälle?
 Människorna lever under olika former av förtryck. De
 fattiga, egendomslösa arbetarna lever dels under det
 förtryck som samhällets struktur skapar. De föds in i
 fattigdomen och dör där. Men de möter också ett konkret
 förtryck, som inte utgår från ^{maktfullvarna} de rika direkt utan från
 deras redskap, i filmen förvaltaren och lantbrukseleven.
 Dessa "redskap" är viktiga i alla auktoritära system -
 någon som är lojal uppåt och sparkar nedåt.
 Ett annat förtryck utgår från kyrkan och religionen. I
 filmen konkretiseras detta tydligast i det olycksöde som
 drabbar Niels och Anna. De älskar varandra, men Niels far
 förbjuder allt umgänge med en fattigpiga från Sverige.
 När Anna blir med barn handlar de utifrån den moral som
 ympats in i dem. De upplever skam och vågar inte möta
 omgivningens dom utan dödar barnet. Detta visar också hur
 utsatt kvinnans ~~sitt ansvar~~ var på den här tiden. När inte
 mannen ^{tog sitt ansvar} ofta ställde upp såg hon ingen annan lösning än barna-
 mord eller självmord.

Avståndet mellan kyrkan och människorna illustreras
 av scenen då prästen är i skolan för att inspektera
 barnens bibelkunskaper. Barnens värde som människor
 bestäms i prästens ögon av deras förmåga att rabbla
 bibelcitat som de inte förstår innebörden av.

Hur är Pelles förhållande till Lassefar?

Vad betyder Erik för Pelle?

Hur utvecklas vänskapen mellan Pelle och Rud

I en intervju säger filmens regissör: Pelle är ett mera moget barn än de ungdomar som jag berättat om i mina tidigare filmer, och det har att göra med att Lassefar ger honom så mycket kärlek och Pelle tar emot den. Den näring som finns i faderns kärlek gör att Pelle kan växa upp och bli ett harmoniskt och moget barn, som har möjlighet att se sin omgivning utifrån sin egen identitet.

Bille August fortsätter: I mina tidigare filmer har jag beskrivit välfärdssamhällets ungdomar, som jag upplever knappt mogna, just därför att de inte fått tillräckligt med kärlek från sina föräldrar. Jag upplever välfärds-människan som känslomässigt handikappad. De vuxna har kanske inte fått möjlighet att bli bra föräldrar - vi vuxna använder för mycket tid att till att förverkliga oss själva. Ungdomarna får inte den spegelbilden i de vuxnas liv som de behöver, ingen kamratskap mellan barn och vuxna. Det som är fint med ~~med~~ Lasse och Pelle är att de ~~kakaxxaxaxaxaxaxaxaxaxax~~ är två likvärdiga människor som talar med varandra.

Erik blir för Pelle den förebild han behöver för att se att det finns utvägar ur förtrycket, att det finns en värdighet och en protest även hos den förtryckte. När Pelle ser Erik forslas bort från gården, fattar han sitt beslut att ge sig ut i världen på egen hand.

Pelles enda jämnåriga vän är Rud. Han är också paria och utstött men har en överlevnadskraft, som gör att han slutligen hittar en tillvaro där han accepteras. Han blir clown vid ett tivoli bland andra avvikande existenser. Vid ett tillfälle låter Rud sig piskas med brännässlor av Pelle för att han ska få en femtioöring. Pelle har just innan fått stryk av förvaltaren, och offret förvandlas till bödel - aggressiviteten går ut över någon som är ännu svagare och Pelle upplever detta med förtvivlan medan han pisgar. Sambandet klargörs genom att sekvenserna byggs upp på ett liknande sätt. De slutar med att Pelle respektive Rud lindrar smärtan genom att lägga sig i vattnet.

Mobbning

Varför mobbas Pelle?

Hur vanligt är det att åskådarna till mobbning reagerar som i filmen? Vilka känslor kan de tänkas ha haft?

(Har du själv varit i en liknande situation, som mobbad, -mobbare eller åskådare?)

Pelle mobbas vid ett par tillfällen. Mobbning riktar sig ofta mot någon som inte har samma status som gruppen i övrigt. Pelle har det inte. Han är fattig, invandrare och lever med sin far, som är lagårdsdräng. Den som leder mobbningen är ofta aggressiv i största allmänhet. ~~xxxx~~ Runt omkring sig har han oftast ett antal medlöpare som ger honom stöd och resten som är mer eller mindre passiva. Filmen visar verkligen hur grym mobbning är och vad den kan driva den mobbade till.

Verkligt våld - underhållningsvåld

Hur påverkas vi?

Pelle Erövraren ger möjlighet att ta upp en diskussion om våld i film. Filmen innehåller flera våldsscener men våldet har alltid en social eller psykologisk motåvering. I underhållningsfilmer som bygger på våld och action är våldet en krydda som ger en kick åt handlingen och som presenterar våldet som ett lättvindigt och attraktivt sätt att lösa problem. På det sättet förhärligas våldet i sig.

Några anteckningar om filmens berättargrepp och uttrycks-
medel.

En films inledning brukar kallas anslag. Här slår regissören an det tema som sedan kommer att utvecklas i filmen. Pelle Erövraren börjar med bilder från hamnen, vi ser ett grått dis och hör ödsliga ljud. Så framträder ett segelfartyg. I nästa scen befinner vi oss ombord. Pelle rycker i sin somande far och ber honom berätta om landet de ska komma till. Lassefar berättar återigen om de paradisiska förhållanden som väntar. De följande scenerna står i bjärt kontrast till Lassefars berättelse. Lassefar utsätts för en förnedrande behandling av bönderna som är där för att vägva arbetskraft.

Denna pendling mellan hopp och besvikelse är en del av filmens dramatiska uppbyggnad som gör att vi lever oss in i och engagerar oss i människornas öden. Kontrasten används också när det gäller växlingen mellan interiör- och exteriörbilder; efter trånga, mörka interiörbilder öppnar sig exteriörbilderna som en befrielse och överför något av den känsla av frihet som Pelle upplever i naturen. Speciellt havet blir för Pelle en frihetssymbol. Det skulle föra honom och Erik bort från slaveriet. Även sedan Erik är oskadliggjord söker sig Pelle till stranden och ser ut mot fartyget som liknar det som Erik visat honom i en tidning då de talat om sin gemensamma resa. En återkommande bild som får symbolbetydelse är portarna till Stensgården; de är mycket höga ~~och~~ och tunga och stärker därigenom intrycket av fängelse och fångenskap. Miljöerna skapas på ett mycket medvetet sätt för att ge bakgrund till människoskildringen. Godsägarparet lever i vackert inredda rum, Pelle och hans far bor i ett bås

i ladugården och de anställda äter i ett rum som ligger i källarvåningen med små fönster högt upp på väggen. Kontrasten kan också användas inom samma bild. I början av filmen ger Pelle en kattunge ~~max~~ mjölk. Han står på knä och lutar sig ner mot katten. Plötsligt kommer ett par stövlar in i bilden. Det är latbrukseleven som kommit på honom att "stjåla" mjölk. Här står i samma bild egenskaper som mjukhet och omtanke i kontrast till hårdhet och makt. //
 Precis som alla berättare så väljer även en filmberättare en viss synvinkel på det han berättar. Här har han valt att låta oss se verkligheten i huvudsak genom Pelles ögon. Vi påminns om detta genom att vi återkommande möter Pelles tänkande ansikte i närbild och ibland direkt subjektivt upplever genom Pelles ögon. Det är Pelles utveckling som står i centrum för utvecklingen.

Studiematerialet ^{är} sammanställt av Gösta Carlsson

(Faktadelen bygger på diverse pressmaterial)